

Bartuc Gabriella
Feljegyzések éjfél körül

A világirodalom legismertebb első mondatai:
Kockás ingek és szurdokok

„Ma végre sikerült időt szakítanom magamnak, hogy egész délután a kockás ingeket nézegessem” – ezzel a mondattal kezdődik Végel László *Egy makró emlékiratai* című kultikus regénye. Ladányi István emlékeztetett rá, amikor az író füredi látogatásakor felolvasta ezt a szöveget, amelyből egyből rám tört a hatvanas évek Újvidékének a hangulata, amit én igaz csak hírből ismerek, de az írókat igen, az Új Symposion alapítóit, akik ebben a laza, filozófiai forradalommal átítatott miliőben szocializálódtak, ahol az élet volt a művészet maga. Ez a felfogás befolyásolta az ízlést, a szellemi érzékenységet. Csak el kellett kezdeni írni, és az ember máris benne volt a szellemi kalandban, a regény szabadságharcában, mely a társadalmi létezésre, az emberi sorsok aktuális problémáira kérdez rá merészen, formabontóan, mindig új rendezőelvek szerint.

A korszakos, nagy regények első mondatában benne van írójuk egész prózapoétikája, tartása, megszólalásának össze nem téveszthető hangszíne. Az első mondat meggyőző ereje, érzékenysége sokat elárul a műről. Vagy megbabonáz és olvastatja magát, vagy taszít, és akkor leteszed a könyvet. Már az első mondat alapján legtöbbször eldönthető, olyan világot rejt-e a szöveg, ami téged érdekelhet, vagy nem. Olyasmi, mint a szerelem első pillantásra.

Persze vannak művek, ahol esélyt kell adni a további mondatoknak is az első benyomáshoz. Ivo Andrić jugoszláv Nobel-díjas író, *Híd a Drinán* című korszakos regényének minapi újraolvasásakor csodálkoztam rá az első mondat bedekkerszerű semmit mondására: „A Drina folyó útjának nagyobb részén meredek hegyek között, szűk völgykatlanokon vagy merőlegesen levágott partú, mély szurdokokon halad keresztül.” S aztán hosszasan folytatja tovább a sima természeti leírást, lassan alámerülve ebben a sajtóságos bosnyák világban, amelynek biztos pontja a visegrádi híd. Andrić egy szociológus alaposságával vizsgálja ezt a zárt kisvilágot, ám egy bölcs mesemondó rutinjával emeli ki, és állítja elénk mementóként a néha szürreálisnak tűnő, holott arrafelé szokványos élettörténeteket, drámákat. Megtalálja és megteremti őket valóságból, képzeletből, sajátos nyelvezetből, összegyűrja eleven formákból. Ám türelem kell az olvasásához, a tényközlésen túl meghallani a bölcsességet, amit Andrić belesűrit ebbe a műbe, komplex képet alkotva az emberi és történelmi lét ellent-

mondásairól. Mára elveszett értéket képvisel, és mennyit tud. Ismerjük el, ha fárasztó is néha, mégis micsoda gyönyörűség olyan íróat olvasni, aki sokat tud!

Na de ha már belevágtam, vegyük szemügyre a világirodalmi klasszikusok (legalább egy kis töredékének) legismertebb első mondatait:

Tolsztoj *Anna Karenina*: „A boldog családok mind hasonlóak egymáshoz, minden boldogtalan család a maga módján az.”

Dosztojevszkij *Bűn és bűnhődés*: „Július elején, egy rendkívül meleg nap alkonyatán, fiatal férfi lépett ki a Sz... utcai házból, ahol albérletben lakott, és lassan, láthatóan határozatlanul, elindult a K... híd felé.”

Orwell *1984*: „Derült, hideg áprilisi nap volt, az órák éppen tizenháromat ütöttek.”

Marquez *Száz év magány*: „Hosszú évekkel később, a kivégzőosztag előtt, Aureliano Buendia ezredesnek eszébe jutott az a régi délután, amikor az apja elvitte jégnezőbe.”

Proust *Az eltűnt idő nyomában*, *Swann*: „Sokáig korán feküdtem le. Néha alighogy elfújtam a gyertyát, oly gyorsan lecsukódott a szemem, hogy még azt sem mondhattam magamban: No most elalszom.” Ezeknél a régi könyveknél még hosszú előszók és utószók segítettek eligazodni az olvasót az életműben „századunk egyik legeredetibb legsűrűbben vitatott és bizonyos tekintetben talán legbonyolultabb szépírója” ilyen és hasonló mondatokkal indokolta a kiadás fontosságát

Thomas Mann *A varázshegy*: „Hans Castorp történetét akarjuk elbeszélni, nem Hans Castorp kedvéért (mert benne az olvasó egyszerű, noha kellemes fiatalemberrel fog megismerkedni), hanem a történet kedvéért, amelyet az elbeszélésre nagymértékben érdemesnek látunk (s itt Hans Castorp javára mégis hadd említsük meg, hogy az ő történetéről van szó, és nem akárkivel esik meg akármilyen történet); ez a történet régen esett, úgyszólván bevonta már a történelem nemes rozsdája, és föltétlenül a legmélyebb régmúlt igeidejében adandó elő.” Huhh. A Google mindjárt alá is húzza zölddel, ahogy bemásolom ide. Túl körülményes, sok ez a modern algoritmusnak. Na de hát akkor mit szólna Esterházy Péter *Bevezetés a szépirodalomba* című könyve első mondatához, amely így kezdődik: „Június 16 dikán, hétköznap délelőtt sorrendben és név szerint a következő szavak állítottak be: (Jaj, aranyoskám, de randa ez a gőzös!): anya Abaligetéről, aranyoskám Acsádról, adatbázis Adácsról, ajnároz Albertirsáról, arc Adorjánpusztáról, aki Abaújszántóról, ami Abaújszántó-fürdőről, apa Ábrahámhegyről, belenyal Baktüttösről, báb Bágyogszovátról, bugyi Bas-halomról, bevezetés Balatonkeneséről” és így tovább a végtelenségig. Hát itt aztán Esterházy tényleg kitakarítja a színhelyet, demisztifikál, újrarajzolja a tudat elnyűtt térképeit, mintha ehhez tartana szemlét a szavak, a szókészlet fölött. Skálázik, hogy aztán létrehozza a nagy művet. Vele új korszak kezdődik a magyar irodalomban. És mint tudjuk, minden kor-

szaknak új terv alapján kell létrehoznia a maga szellemiségét, módszereit, technikáit és terminológiáját az emberi tudat kitágítása céljából.

Nádas Péternél is alapvető a demisztifikáció, de ő az emberi állapottal járó fájdalmas ellentmondásoknak elsősorban a lélektani alapjával bajlódik inkább, miközben a mondatai szikárok. A *Világló részletek* első mondata is pofonegyszerű, miközben mélységesen problematikus emberi viszonyok történetének elbeszélésébe kezd: „Nem volt apelláta, délre a vasárnapi ebédnek készen kellett lennie.”

Az irodalom a józan ész utolsó mentsvára – tartotta Danilo Kiš, aki ennek szellemében szinte klasszikusan veretes mondatokban fogalmaz nagy művében, a *Borisz Davidovics síremlékében*, bár a zárójelekkel mindjárt lazít is az első mondaton: „Az alább következő, kétségek és habozások közt születő történetnek csupán az a baja (vannak, akik ezt szerencsének mondanák), hogy igaz: tisztességes emberek és szavahihető tanúk keze jegyezte fel.” A sztálinista csisztkák áldozatainak állít emléket, de akár úgy is felfoghatjuk, hogy a mindenkori totalitárius társadalmak elnyomottainak és lázadóinak, és akkor rögtön aktuális a történet. Komoly író számára az erkölcsi problémákon való gondolkodás gyakorlati kérdés, elbeszélés. Danilo Kiš történeteket mesél. Közös emberi lényegünket idézi meg olyan narratívákban, amelyekkel azonosulni tudunk, még ha a szereplők élethelyzete nagyon eltér is a miénktől. Felcsigázza képzeletünket. Fejleszti együttérzésünket. Edzésben tartja erkölcsi ítélőképességünket. Mert a jobb világ lehetőségét nem kellene elvetni a tragikus tapasztalatok és az újraéledő nacionalizmusok, populizmus ellenére sem. Hogy is mondja Kiš a *Tanácsok fiatal írónak* című „tízparancsolatában”? „Ne lépj fel a nemzedek nevében, mert ki vagy te, hogy bárki mást képviselj, mint önmagadat?”

Akárcsak Danilo Kiš, Bodor Ádám is egyike azon kevés közép-kelet-európai írónak, aki nem veszít jelentőségéből, sőt napról napra jelentősebb. Olyan fajta írók ők, mint Andrić és Krleža voltak a maguk idejében, több nyelvi közegben is autentikusan hangzanak. Bodor Ádám a *Verhovina madarai* című regényének első mondatából azonnal érezni, a Balkánon vagyunk: „Két héttel azelőtt, hogy nevelőapámat, Anatol Korkodus brigadérost letartóztatták, megajándékozott egy vadonatúj Stihl motoros láncfűrészszel.” Ebben a pár szóban már ott a balkáni groteszk szédületes lehetősége, amit nevetve-sírva olvasunk, letehetetlenül, nagy elragadtatással.

Hozzá képest már iszonyúan durva Michel Houellebecq *A térkép és a táj* regényének világa, ami az első mondatból még egyáltalán nem sejthető: „Jeff Koons éppen felállt a székből, karját lelkesen előrenyújtotta.” Ám a regény mottója sokkal beszédesebb: „Már megunt engem a világ,/ S hasonlóképpen a világot én.” Aztán a 208. oldalon megtaláltam benne a mondatot, ami tipikusan houellebecqi: „... az élet olykor ad egy esélyt,

gondolta, de ha az ember túl gyáva vagy határozatlan, és nem ragadja meg ezt az esélyt, az élet visszaveszi a kártyáit, létezik az a pillanat, amikor az ember megtehet valamit, és övé lehet a boldogság, ez a pillanat eltarthat néhány napig, olykor néhány hétig, legfeljebb néhány hónapig, de csak egyszer, egyetlenegyszer fordul elő, és ha az emberkésőbb vissza szeretne térni ehhez a pillanathoz, az egyszerűen lehetetlen, nincs már helye a lelkesedésnek, a hitnek és bizalomnak, marad a csendes beletörődés, a kölcsönös szomorú szájalom, a haszontalan, de biztos tudás, hogy valami megtörténhetett, létrejöhetett volna, de egyszerűen méltatlannak bizonyultunk az adományra.” Rettenetesen értelmetlenné tud válni az élet, és akkor nem marad más, mint a beletörődés vagy az üvöltés.

Esetleg az antidepresszánsok? De mint tudjuk, tömeges elterjedésük ellenére azok sem segítenek korunk kiábrándult társadalmán. Gyűlölöm Houellebecqet, nem csak azért, mert nyíltan gyalázza a nőket, a férfiak is kapnak tőle eleget, regényről regényre újabbnál újabb okokat szolgáltat arra, hogy az ember még jobban utálja magát és a rohadt életét. Mégis várom minden újabb könyvét, mert benne a kulcs napjaink megértéséhez. Külön kategória a világirodalomban. Szarkasztikus grimasszal a képén itt lebeg a fejünk felett, nézi ahogy gombostűre szúrva vergődünk, ahogy se élni, se meghalni nem tudunk.

Mintha Houellebecq lenne a vége annak a beatnemzedéknek, amely Burroughs *Meztelen ebédjével* írta be magát először a köztudatba. „Érzem, bezárul a kör, sejtem őket odakint, megteszik húzásaikat, kihelyezik démon-strici csalimadaraikat, nyugtatódnak a kanál és a csepegtető fölött, amit a Washington Square állomáson dobtam el, átvágtam magamat a forgó korláton, s két kanyarral leloholok a vaslépcsőkön, elérek egy kifelé tartó A járatot...” – így kezdődik a *Meztelen ebéd* még a régi fordításban (Elmi József). Isten bocsássa meg, de valahogy még szórakoztatóbbnak tűnik ez a narkós világ a hatvanas évekből, mint a mai antidepresszánsokon vegetáló. Itt még futnak a szereplők, lázadnak mindenfajta konvenció, köztük az irodalmi, a totalitárius társadalmi konvenciók ellen, ugyanakkor a drogok és a narkós élet, mindenfajta szenvedélybetegség ellen is. Ők még talán emberből vannak. Houellebecq antihősei hozzájuk képest robotok. Szinte filmként váltja egymást a *Meztelen ebéd*ben az irracionális hallucináció, a sokkoló, az apokaliptikus és parodisztikus, a nevetséges a kontroverzrel és innovatívval.

Élvezettel vettem rá magam az első mondatokra, legszívesebben idemásolnám az összes jó regény hangleütését, alaphangját. De azt hiszem már ennyi példából is látszik, hogy az első mondat nem véletlen, ez az író névjegykártyája, éppen ezért ezt a legnehezebb kitalálni, hacsak nem valamiféle megvilágosodás eredménye. Az egész történetnek ez az őseredője, de legalábbis az előhírnöke, megteremti a hangulatot és valahogy benne van már az egész világ, ami majd a következő oldalakon

kibontakozik. Adódik a kérdés, mennyi időt tölt el az író az első mondat kiötlésével? Azzal, hogy megtalálja a hangot, a fonalat, ami összeköti az olvasóval, veled? Miért éppen ezzel a mondattal indít? Elképzelhető, hogy sokat ír és töröl, abbahagyja és újrakezdi, mire rátalál, mire úgy gondolja, hogy a milliányi szókombinációból majd éppen ez ragad meg téged igazán, olvasó. Valóban akkor lesz telitalálat, ha végigolvastad a könyvet és az utolsó mondatot összeveted az elsővel, és helyénvalónak találod.

Nem fogunk minden első mondatra emlékezni, de vannak, amik történelemmé váltak.

Járványnapló: Felveszem, leteszem, kiszedem

Átállt a világ online üzemmódra. A veszprémi egyetemen pénteken doktori védést tartottak online, a legkülönbébb technikákkal, facebookon is lehetett kérdést feltenni. Ember legyen a talpán, aki a különféle bejelentkezéseket összehangolja. És a tanár összehangolja. Sikerélmény ebben a katasztrofális helyzetben.

Egy percre én is boldog vagyok, ameddig nézem-hallgatom a belgrádi spontán szolidaritási klippet a földrengés sújtotta Zágrábbal. A Parni Valjak rockzenekar *Zagreb ima isti pozivni* (Zágráb hívószáma változatlan) című számát nyomatják ezerrel a sötét belgrádi lakótelepen. Villanyt gyújtanak sorban a lakók, de nem rendőrért kiáltanak a csendháborítás miatt, hanem énekelnek, táncolnak az erkélyeken. „Hívj fel, hogy halljam a hangod” – éneklí Aki Rahimovszki, és ez nem egyszerű szerelmes üzenet a jugoszláv háború ismeretében. Arra gondolok, ha harminc évvel ezelőtt kikapcsolt volna az ország minden undok, mérgezett hírforrást, és ráállt volna a rockzene és a költészet hullámhosszára, lehet, hogy most boldog emberek lennénk, nem csak egy percre.

De hát mi a boldogság? Általános definíció szerint szubjektív jóllét. Hogy elégedett vagyok azzal, ahogyan az életem folyik. Hogy úgy érzem, érdemes élni. De nekem fontos az is, hogy rendben legyen a világ ne csak bennem, hanem körülöttem is. Ehhez képest azt látom, hullik szét a világ, a közösségek, a családok. Ha húsz-harminc évre le is áll ez a romlás, sőt ellenkező irányt vesz, utána beüt a krach. Hogyan lehet ezt kibírni? Megalkuvással? Hogy úgy jó, ahogy van? A filozófusok, próféták szerint megelégedni azzal, ami van, sokkal fontosabb, mint többet szerezni valamiből, abból, amit akarunk. Hararinál is erről olvastam.

Most én megelégednék a mandulavirágzás szemlélésével. Időm mint a tenger. De éppen szakad a hó. Most még a mandulafáért is aggódhatok nem csak a pesti négy fal közé zárt unokámért, a fiamért, lányomért. Akárhányszor jó ebédet főzök, vagy most hogy kenyeret sütök, rájuk gondolok. Hogy küldhetnék belőle? Sehogy.

Egyébként azon kapom magam, hogy ráálltam „felveszem, leteszem, kiszedem, beveszem, levetem, elviszem, leszedem” üzemmódra. A szobafestéssel járó nagy felfordulás pont ennyire ad lehetőséget, átcuccolni egyik szobából a másikba, aztán vissza. „Annak, hogy ezt a tevékenységet folytatjuk, általában értelmet szoktunk tulajdonítani” – írja Hamvas Béla – „Ha megzavarnak benne, képesek vagyunk megharagudni, ha kifogásolnak, igyekszünk helyesen megtanulni. [...] Mindez hallatlanul fontos. Irónia nélkül.” Hát én nagyon nevetségesnek találok magunkat, ha így belegondolok. Értelmes célt keresünk egy értelmetlen világban. (2020. március 23.)

A költő halálának harmincadik évfordulóján emlékezünk:
Sziveri, ahogy a szív veri

„Sem Páris, sem Bakony: / vér és takony” vagy „Dunamedencecsont mi bennünk sajog / rázkódnak jámboran változó népfajok / nem vagyunk jók mi már csak túsznak / vízszinten fekáliák úsznak”, és a Balázs Attilának ajánlott *Felröhögünk a dolgok állásán* kezdő két sora: „érezem az égett zsír-szagot kiirtánának / mint az írmagot”, aztán a nagy vers, a *Bábel* utolsó négy sora: „Az éjben eső felesel, rólam locsog - / járdára zuhog, csattog a mocsok. Lóg az orromból műanyag kábel; / dühöng a szívem, dühöng e Bábel.” Talán ezekből az idézetekből is átjön, milyen erőteljes, átható ritmusban írta a verseit Sziveri, ahogyan a szív veri. Ugyanígy adta elő, akár valami régi rabnóták elvadított verzióit kántálná fejberúgó énekhanggal, higgadtan, állhatatosan, paposan húzva, vonva, kocsmai nagymenőként ropogtatva, recsegtetve a szavakat – örületbe kergetve a közönségét. De kevés volt az ilyen alkalom, mert fájdalmasan gyorsan és keményen megfizette az árát az alkotói és emberi bátorságának, ellenállásának, 35 évesen elragadta a halál. Harminc évvel ezelőtt, 1990. február 1-jén Budapesten hunyt el, ahogy ő írta utolsó négysorosában, valakit elszólítottak belőle.

De ki volt ez a valaki? Az irodalomtörténészek, esztéták, költő barátok azóta is dolgoznak a megfejtésen. Nekem könnyebb, mert nem kötelező profi választ adni, mert csak rajongója vagyok, rokona a lázadásban, egykori újságíró kollégája, aki szívesen lógott a nyolcvanas (1980-as) években a symposokkal, a legendás újvidéki irodalmi, művészeti folyóirat szerzőivel, szerkesztőivel. Most ha megkérdeznék, hogy miért szerettem hozzájuk csapódni, azt mondanám, azért, mert szabad emberek voltak, bátrak. Ellenálltak az ostobaságnak, a béklyóknak, amiket a rendszer dobott rá azokra, akik hagyták. Még annak árán is lázadtak, hogy az előző '68-as nagy nemzedék meghurcolásából már tudhatták, hogy az engedetlenség mindig büntetést von maga után. De akkor, a nyolcvanas években Újvidéken bolyongva ezt így nem fogalmaztam meg magamban, legfeljebb

éreztem, hogy vagány fiúk és lányok, határozott véleménnyel a világról. Nevetségessé tettek mindent, ami igazságtalan és szükségtelen. Esténként a Dominó nevű újvidéki kocsmában lehetett megtalálni őket, napközben a Forum klubban vitatkoztak, meg ilyen-olyan lepukkant kocsmákban a magyar tanszék és a szerkesztőség illetve az Ifjúsági Tribün között. Jancsi nagyon szeretett vitatkozni néha egészen a kötekedésig. Jól látja Radics Viktória, hogy Jancsi vigéc volt, vagabund, akinek a versei saját előadásában szóltak a legjobban. Én még hozzátenném, hogy a habitusáról és a külsejéről is legyen fogalma annak, aki nem ismerhette, nekem Bob Dylan-alkat volt gitár és szájharmonika nélkül, neki elegendők voltak a szavak, ezek jelentése, zenéje, akusztikájuk. Olyan bátran húzni-vonni, ropogtatni, recsegtetni azóta sem merte a verseit senki, mint ő maga. Most hogy írom ezt a megemlékezést, még Lajkó Félix is eszembe jut vele kapcsolatban, mert egy nagyvilági, ugyanakkor falusi kocsmában nyikorgó öntörvényű hegedűshöz is hasonlíthatnám Jancsit, aki titokzatos is volt, meg mulatságos is, valami jellegzetes hangulatba hozta az embert, amikor felugrott az asztalra és karjait magasba emelve, napszemüvegben(!) kántálni kezdett. Sokat neveltünk, pedig talán akkor szorult a nyakunkon legjobban a hurok.

Harminc év alatt minden megváltozott. A mai embert nem vonzza már semmiféle kollektív harc vagy szolidaritásra épülő rituálé, nem lelkesedik ügyekért. Egyre inkább azon megy a mesterkedés, kevés tudással hogyan lehet rengeteg pénzt keresni. Ezt a politikai és gazdasági elit után a tömeg is kezdi megtanulni. Erkölcseleg romlott kultúránkban a megmondó emberek a valóság leegyszerűsítésére, a bölcsesség lebecsülésére ösztönöznek. Főbenjáró bűn igényesebb értékrendet képviselni, az illet felkapott szitokszóval elitistának, hogy ne mondjam még minek bélyegzik. Ebben a korhangulatban, mentalításban eljut-e még a verskedvelő olvasóhoz Sziveri költészete, vagy nagyon kifelé megy ez a szegénylegény, karakán magatartás? Jelent-e még valamit, van-e esélye arra, hogy valaha jelentsen még valamit?

Hát persze. Először is, mert mindig lesznek elveikért kiálló, szuverén személyiségek, akiknek fontos az egyenes gerincű költő, aki a szabadságmítoszhoz kötötte életét és halálát. Aki egyszerűen csak azt mondja: elég! Mert kiállni az elveinkért önmagában jó dolog. Egyébként is az emberek újra és újra rádöbbennek a történelem során, hogy a harcnak folytatódni kell. Másodsor, mert ezek a versek önmagukért állnak helyt. Ha akarjuk, akkor nem képviselnek mást, csak önmagukat – és az irodalom nemes ügyét. Ilyen dalok miatt kezdenek kételkedni az emberek abban, amit addig mindig elfogadtak, az ilyenek szórják tele a tájat megszakadt szívekkel, ezekben van szellemi erő.

Miért érdekes Veszprémben Sziveriről beszélni? Először is, mert az itteni egyetemen alakult meg 2012-ben a Pannon Egyetemen a Sziveri Já-

nos Intézet Közép- és Kelet-európai Irodalmi és Társadalomtudományi Kutatóközpont. Egy idő óta azonban elfogyott körülötte a levegő. A Jancsiról elnevezett irodalmi díjat hét év után tavaly visszavitték Budapestre. Pedig micsoda hihetetlen gyönyörűség volt, mennyire jót tett Veszprémnek, hogy azok a márciusi napok a versről szóltak, az irodalomról, amely egyszerre teremt és reagál a másokkal közös világra, arra a világra, amit megint mások nem ismernek vagy félreismernek, mert be vannak zárva a maguk kis világába. Ráolvasó sétát tartottunk például Sziveri János verseiből 2014 márciusában a veszprémi várban. A várkaputól a várbörtönön és a ferences templom kriptáján át az érsekségig. Érdekes volt figyelni, milyen akusztikát kapnak a metaforák különböző helyszíneken. Már-már azt hittük naivan, hogy végre nyugvópontra került a Sziveri-életmű, pedig dehogy. Sziverit hol befogadja, hol kivetí magából a közeg, ami küzdelmekben, konfliktusokban alakul ki, és amely küzdelmek hol győzelemmel, hol vereséggel végződnek. „De mielőtt kinyiffanok sír / kövembe kevélyen belevésem / SZIVERI JÁNOS VOLTAM/ EZ VOLT BŰNTE-TÉSEM” - versel a költő az *Ingyencirkusz Mák Ferinek* című tragikomikus költeményben. És akkor „felröhögünk a dolgok állásán”. Mit csinálhatnánk mást.

